

Ma. Etleva BABAMETO
(Tiranë)

REZISTENCA SHQIPTARE GJATË LUFTËS SË DYTË BOTËRORE NË KËNDVËSHTRIMIN E BRITANIKËVE

Këndvështrimi britanik për rezistencën në Shqipëri ndryshon jo pak nga ai i historiografisë së para viteve '90 dhe, disi, edhe nga i sotmi. Britanikët kanë theksuar mbështetjen e shtetit të tyre për rezistencën shqiptare dhe veçanërisht për Lëvizjen Nacionalçlirimtare, aq sa kanë shtruar pyetjen: se a do të kishte fituar ajo pa ndihmën britanike dhe të aleatëve në përgjithësi? Gjykime të ndryshme kanë studiuesit britanikë deri diku, edhe për forcat e rezistencës dhe luftën civile në Shqipëri. Sidoqoftë, ka një pikë ku ata bashkohen me historiografinë shqiptare, kur pranojnë se Lëvizja Nacionalçlirimtare ishte forca kryesore e rezistencës në Shqipëri.

Kumtesa është mbështetur kryesisht në burime dokumentare britanike, të botuara dhe të pabotuara. Rëndësi të veçantë paraqesin të dhënat për ndihmën totale në materiale luftarake, të holla e veshmbathje të dhënë nga Britania e Madhe në favor të forcave të rezistencës në vend, gjykimet për forcat politike e ushtarake në vend, etj.

Rezistenca shqiptare dhe Britania e Madhe deri në 1943

Politika e Britanisë së Madhe në prag të LDB, si qendër e lojës diplomatike në shkallë botërore, karakterizohej në pjesën më të madhe nga improvizime të minutës së fundit dhe diktohej nga faktorë të jashtëm negativë të tillë si: frika e zemërimit të Musolinit, më pas e provokimit të parakohshëm të Hitlerit, si dhe frika e zemërimit të Stalinit.¹

Britania e Madhe e pranoi në heshtje pushtimin italian të Shqipërisë, sikurse shumica e vendeve të tjera evropiane. Më 6 prill 1939, një ditë para pushtimit të Shqipërisë, kryeministri britanik Chamberlain do të deklaronte në Dhomën e Komuneve se “Qeveria e Madhërisë së Tij nuk ka interesa direkte në Shqipëri, por interesin e përgjithshëm të paqes në të gjithë botën”.² Duket se, pushtimi italian i Shqipërisë për britanikët, nuk përbënte një arsye të fortë në atë periudhë për të prishur marrëdhëniet e mira me Italinë.

Megjithatë, populli shqiptar nuk iu nënshtrua lehtë pushtimit italian. Gradualisht rezistenca e armatosur erdhi gjithnjë në rritje, ndërkohë që pushtuesit italianë u munduan ta shtypin duke përdorur terrorin, ekspeditat ndëshkuese dhe bombardimet ajrore³.

¹ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, The Macmillan Press LTD, 1976, f. 5.

² Bisser Petrov, *Great Britain and the Resistance in Albania, April 1939-1941*, (Ettudes Balkaniques, no.1. Bulgaria: 2004), f. 54. Megjithatë, Chamberlain iu drejtua Mussolinit që t’i përmbahej politikës së paqes dhe ruajtjes së *status-kuosë* në Mesdhe, sipas marrëveshjes së arritur ndërmjet Italisë dhe Britanisë së Madhe në vitin 1938.

³ *The National Archives*, (më tej: TNA), HS 7 70, 1942-1945, Misioni Aleat, *Historia e Rezistencës Shqiptare*, f. 82.

Më 10 qershor 1940 Italia u deklaroi luftë Francës dhe Anglisë.⁴ Në këtë fazë Britania e Madhe mund ta quante veten të lirë nga kjo deklaratë⁵ dhe të ndryshonte pozicionin e saj.

Në fakt, që në pranverën e vitit 1940 kur po bëhej e qartë se Italia do të hynte në luftë, interesimi për Shqipërinë u shfaq nga Ministria e Luftës. Degët e organizatave të saj që vepronin në këtë kohë në territoret e Jugosllavisë dhe të Greqisë, i kthyen sytë edhe nga Shqipëria⁶.

Konkretisht, MI (R) dhe Seksioni “D”, (departamenti i vogël i shërbimit inteligjent), i cili më vonë u shndërrua në SOE (Drejtoria e Operacioneve të Posaçme) u ngarkuan të studionin gjendjen në Shqipëri, kushtet e përgjithshme për rezistencë në këtë vend, grupazhet e ndryshme, të njihnin udhëheqësit më të rëndësishëm si dhe të përgatitnin planet operative të ardhshme⁷.

Por edhe Foreign Office, e shqetësuar nga kërcënimi i Italisë kundër Greqisë, nisi të interesohej në gusht 1940 për mundësinë që t’u shkaktonte turbullira italianëve në Shqipëri⁸.

Për më tepër, sulmi italian kundër Greqisë nga territori shqiptar në vjeshtë bëri që politikëbërësit dhe ushtarakët britanikë të shtonin vëmendjen për të nxitur rezistencën guerile në Shqipëri. Në këtë situatë, Zogu propozoi nga Londra që të organizonte një forcë me 14.000 shqiptarë në Stamboll, që do të zbarkonte në Selanik me pëlqimin e Qeverisë greke dhe kështu të

⁴ Beqir Meta, *Tensioni Greko-Shqiptar*, Globus R, Tiranë: 2007, f. 39.

⁵ Arben Puto, *Nëpër Analet e Diplomacisë Angleze*, Albin, Tiranë: 2001, f. 30; Në tetor 1939 Britania e Madhe e kishte njohur pushtimin e Shqipërisë nga Italia.

⁶ Arben Puto, *Shqipëria Politike 1912-1939*, Toena, Tiranë 2009, f. 678.

⁷ Reginald Hibbert, *Fitorja e Hidhur*, Pinter Publisher, London and New York, 1991, f.74

⁸ R. Hibbert, *Fitorja e hidhur...*, f. 76.

krijonte një front lufte⁹. Por, ky propozim nuk u pranua nga kryeministri grek, Metaxas, duke menduar se nëse përkrahnin Zogun “kjo do të angazhonte për rimëkëmbjen e pavarësisë së Shqipërisë pas lufte”¹⁰. Kështu u ngrit varianti tjetër për një kryengritje në Veri të Shqipërisë me territorin Jugosllav si pikënisje¹¹. Sipas këtij plani, oficerët britanikë kontaktuan me 4 shqiptarë: Ganiun, Hasanin dhe Said Kryeziun, si dhe major Abaz Kupin me shpresë që këta të kalonin nga Kosova në Veri të Shqipërisë dhe të ngrinin në këmbë fiset vendase¹². Ganiu, si figura kryesore në organizimin e rezistencës, do të pushtonte Kukësin dhe do të krijonte një ushtri shqiptare. Këtu ai do të shpallte krijimin e “qeverisë kombëtare shqiptare” të kryesuar prej tij¹³.

Por, oficerët britanikë hasën në disa vështirësi në realizimin e këtij plani. Problemi kryesor ishte furnizimi me material ushtarak¹⁴. Gjithashtu, sipas Oakley-Hill-it, prania e trupave të rregullta të Ushtrisë jugosllave, që kishin hyrë në të njëjtën zonë, krijoi një situatë armiqësore të shqiptarëve ndaj jugosllavëve, me të cilën u ndeshën oficerët ndërlihdës britanikë në veriperëndim të maleve veriore. Kjo ua hoqi atyre shanset për të pasur sukses në planin e parashikuar atje¹⁵.

Për më tepër, fitorja rrufe e Vermahtit hitlerian ndaj Jugosllavisë dhe Greqisë, në prill të vitit 1941, bëri që të dështonte

⁹ E. Barker, *British Policy ...*, f. 50.

¹⁰ A. Puto, *Nëpër analet...*, f. 37.

¹¹ *Po aty*.

¹² Dayrell Oakley-HILL, *Një Anglez në Shqipëri*, Botimet Koçi, Tiranë 2006, f.8 - 9.

¹³ A. Puto, *Nëpër Analet...*, f.37.

¹⁴ Dayrell Oakley-HILL, *Një Anglez...*, f. 133-134; Në atë periudhë SOE nuk ishte në një pozitë të tillë sa të tërhiqte material ushtarak.

¹⁵ *Po aty*, f. 139; Madje Veriu i largët mendonte se oficerët britanikë ishin vegla të jugosllavëve dhe ky qe një grusht fatal për oficerët britanikë lidhur me organizimin e kryengritjes në këtë zonë.

plani për një kryengritje në Shqipërinë e Veriut¹⁶. Bërthamat e seksioneve të SOE për Shqipërinë, që vepronin në Beograd e Athinë, u shpërndanë¹⁷.

Megjithatë mund të thuhet se kryengritja në Shqipëri dështoi kryesisht për faktin se Britania e Madhe ishte e ndjeshme ndaj pretendimeve greke kundër Shqipërisë¹⁸. Këtë konkluzion e konfirmoi Eden (Sekretar i Shtetit për çështjet e jashtme) më 23 janar 1941, kur deklaroi se, ndërsa Qeveria e Madhërisë së Tij ishte në favor të pavarësisë së Shqipërisë, për momentin politika e kësaj qeverie duhej të përputhej me dëshirat e grekëve¹⁹.

Megjithatë ajo që vërehej në Shqipëri gjatë pushtimit italian ishte rritja e veprimtarisë së grupeve guerile në mbarë Shqipërinë, e në mënyrë të veçantë në jugun e saj²⁰.

Rezistenca shqiptare dhe politika britanike: 1943-1944

Në vitin 1943, SOE u përgatit për veprimtari të zgjeruar në Ballkan meqenëse vatra e luftës në Mesdhe u zhvendos nga Afrika e Veriut në Evropën e Jugut²¹. Në këtë periudhë drejtuesit

¹⁶ Hubert Neuwirth, *Qëndresë dhe bashkëpunim në Shqipëri: 1939-1944*, Instituti i Dialogut dhe Komunikimit, Tiranë, f. 37.

¹⁷ R. Hibbert, *Fitorja e hidhur...*, f. 79; Për rrjedhojë veprimtaria e SOE lidhur me Shqipërinë ra mjaft poshtë për të rifilluar në pranverën e vitit 1943.

¹⁸ *Arkivi Qendror Shtetëror* (më tej: *AQSH*), Fondi 1510/1, viti 1943, dosja 97, f.1, Harry Hodgkinson collection: Shqipëria e Jugut – Pretendimet Greke.

¹⁹ E. Barker, *British Policy*, f.51.

²⁰ TNA, HS 7 70, 1942-1945, *Historia ...*, f. 82-83; sipas këtij dokumenti në vjeshtë të vitit 1942 në gjithë Shqipërinë numëroheshin 10-12 grupe guerile ku më të rëndësishmet ishin ato të kryesuara nga M.Peza, Baba Faja, etj. Po kështu aktiviteti gueril u shtua gjithnjë e më shumë në Korçë, Skrapar, Kurvelesh ku nga mesi i muajit janar 1943 fuqia totale guerile është vlerësuar 3.000-4.000 vetë me armë dhe pajisje të marra nga burime italiane, jugosllave dhe gjermane.

²¹ R. Hibbert, *Fitorja e hidhur...*, f. 80-81; Si rrjedhim i vendimeve strategjike ndërmjet Anglisë e SHBA zbarkimi i Aleatëve në Afrikën e Veriut më 1942 kishte hapur rrugën për operacione që do ta flaknin Italinë jashtë lufte. Gjithashtu gjatë

ushtarakë britanikë filluan të mendonin seriozisht për ngritjen e lëvizjeve të rezistencës në Evropën Juglindore²². Në këtë kuadër, gjatë këtij viti u rrit më tej interesimi dhe angazhimi i Britanisë së Madhe edhe në Shqipëri²³.

Për këtë qëllim, në pranverën e vitit 1943 zbarkuan një numër oficerësh anglezë të SOE për të rritur më tej efikasitetin e rezistencës shqiptare, për të bashkërenduar dhe nxitur kundërshtimin ndaj italianëve dhe, pas kapitullimit të tyre, ndaj pushtimit gjerman. Objektivi i tyre ishte grumbullimi i informacioneve të fshehta, kryerja e veprimeve sabotuese kundër fuqive të Boshtit etj,²⁴. Oficerët e SOE-së ishin udhëzuar të ndihmonin çdo grup që luftonte forcat e Boshtit, pavarësisht nga besnikëria politike²⁵.

Furnizimet e para britanike për rezistencën shqiptare filluan më 17 prill 1943 dhe përfunduan në korrik 1944 përmes avionëve Halifax të Forcave Ajrore Mbretërore²⁶.

gjysmës së dytë të këtij viti u bë e qartë se operacionet e posaçme do të ishin e vetmja formë që Aleatët do t'ia kushtonin Ballkanit.

²² E. Barker, *British Policy ...*, f. 111-114. Në të vërtetë që nga fundi i vitit 1941 Eden dhe Forin Ofis e konsideruan rikthimin ushtarak në Evropën Juglindore, ndoshta si mjetin e vetëm për të ndaluar ekspansionin e rusëve pas lufës në këtë rajon.

²³ *Historia e Popullit Shqiptar, Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore dhe pas saj*, Vëllimi IV, botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Toena, Tiranë 2008, f. 106; Deklaratat e tri Fuqive Aleate të Dhjetorit 1942 janë dëshmi se që nga viti 1942 Shqipëria ishte njohur si pjesëtare e Koalicionit Antifashist.

²⁴ Stephane Schwandner-Sievers and Bernd J. Fischer, *Albanian Identities, Myth and History* (C. Hurst & Company, London, 2002), Roderick Bailey, *Smoke without fire? Albania, SOE and the Communist Conspiracy Theory*, f. 143-144.

²⁵ Po aty.

²⁶ TNA, HS 7 70, 1942-1945, f. 147-148; Rrjedhimisht në SEAVIEW vinin vetëm furnizime për Misionin, ushqime dhe një sasi e vogël armësh për mbrojtje lokale. Në bregdetin e Borshit, që u konsiderua pikë më e përshtatshme, më 22 maj u hodhën 30 ton furnizime për LANÇ dhe 36 ton më 24 Maj. Në qershor për LANÇ u dërguan 70 ton furnizime dhe në gusht dy dërgesa me nga 70 ton secila. Gjithashtu në Shtator, Spile që ishte zënë nga partizanët shërbeu si vend i sigurt ku

Në periudhën midis pranverës së vitit 1943 dhe fundit të vitit 1944 në Shqipëri u dërguan rreth 50 oficerë anglezë. Gjithashtu për organizimin dhe nxitjen e rezistencës aktive në Shqipëri (prill 1943-janar 1945) u dërguan sasi të mëdha të hollash prej 77.600 sovrina*, 6.050 napolona ari dhe 36.000 napolona florinj²⁷.

Ndërkohë në fillim të gushtit 1943, pranë drejtuesve të lartë partizanë dhe njërive të veçanta ishin vendosur 4 misione britanike, të cilat organizuan dhe trajnuan edhe Brigadën I partizane²⁸. Gjithashtu, dokumentet britanike vënë në dukje sulmet e kryera nga Abaz Kupi që vepronte në Shqipërinë Qendrore. Kështu më 20 gusht 1943, 400 italianë u sulmuan në veri të Elbasanit dhe pësuan shumë humbje²⁹.

Në shtator 1943, pas armëpushimit të Italisë me aleatët, kolonat gjermane filluan të pushtojnë Shqipërinë, duke kryer veprime arbitrare. Ato pushtuan pikat e forta dhe çarmatosën oficerë dhe ushtarë italianë në të gjithë Shqipërinë. BLO-të (Oficerët Ndërlidhës Britanik) bënë përpjekje për të koordinuar veprimet me partizanët dhe me divizionin e Gjeneral Dalmacos kundër gjermanëve në Tiranë dhe Durrës, por plani dështoi kryesisht për shkak të pavendosmërisë dhe mungesës së organizimit të forcave partizane³⁰. Duhet thënë se në këtë periudhë në Foreign Office mendonin akoma për zbarkimin e Britanisë së

u hodhën 200 ton furnizime në tre dërgesa. Që prej nëntorit 1944 porti i Sarandës ishte çliruar dhe shërbeu si pikë për dërgesat ku gjatë këtij muaji zbarkuan dy dërgesa me 146 ton ushqime dhe veshje. Më vonë në Vlorë, marrja e dërgesave organizohej nga BLO-të ku gjatë nëntorit 1944 zbarkuan dy dërgesa me 172 ton.

* Monedha e mëparshme britanike me vlerë një paund.

²⁷ TNA, HS 7 70, 1942-1945, f. 162.

²⁸ TNA, HS 7 70, 1942-1945, f. 85-86.

²⁹ Po aty.

³⁰ TNA, HS 7 70, 1942-1945, f. 68-70.

Madhe në vendet e Evropës Juglindore³¹. Edhe pasi ky plan ishte pezulluar, BLO-të në Shqipëri ishin udhëzuar që në kuadrin e strategjisë së rreme (*deception strategy*) për Evropën Juglindore, të përhapnin idenë se Ballkani do të pushtohej nga aleatët³². Dokumente britanike të pabotuara citojnë, se pushtimi i Shqipërisë nga Gjermania solli në mënyrë të pashmangshme dallimin ndërmjet dy palëve kryesore të rezistencës: Frontit Nacionalçlirimtar dhe Ballit Kombëtar³³. Në qëndrimet ndarëse ndërmjet tyre ka pasur ndikim edhe propaganda gjermane gjithnjë në rritje, në mbështetje të çështjes së Kosovës.

Pas denoncimit të marrëveshjes së Mukjes në gusht 1943 dhe pushtimit gjerman në shtator 1943, përplasjet ndërmjet tre grupimeve, tashmë të krijuara: komuniste, zogiste dhe jozogiste çuan deri në luftë civile ndërmjet tyre.

Megjithatë, duke synuar bashkimin e të gjithave kahjeve politike kundër forcave të Boshtit, oficerët e SOE-së kërkuan bashkimin dhe angazhimin në luftë kundër gjermanëve të të gjitha grupimeve, pasi ata nuk e dëshironin vëllavrasjen³⁴.

³¹ E. Barker, *British Policy ...*, f. 122-23.

³² Po aty; Elisabeth Barker ka vënë në dukje se strategjia e rreme e aleatëve në Ballkan përfshinte jo vetëm përqendrimin e sa më shumë forcave armike në Shqipëri, por edhe një sulm imagjinar (*notional assault*) në bregdetin shqiptar. Duke patur parasysh kompleksitetin e kësaj strategjie, Barker mendon se pikërisht kjo strategji çorientoi vetë oficerët britanikë, të cilët e kishin të vështirë të zbulonin se çfarë ishte reale dhe çfarë ishte pjesë e planit të mbulimit (*cover plan*), duke shkaktuar kështu konfuzion dhe paqartësi në veprimet dhe qëndrimet e tyre ndaj forcave të ndryshme të rezistencës shqiptare.

³³ TNA, HS 7 70, 1942-1945, f. 86-87; Ballin Kombëtar u krijua në nëntor 1942, i përbërë kryesisht nga bajraktarë, çifligarë, pronarë, të bashkuar nga ndjenja nacionaliste dhe antikomuniste.

³⁴ AQSH, Fondi 421, Letër e Enver Hoxhës më datë 2.11.1943, viti 1943, dosja 15/1, f. 100 -109; Madje në një takim të Majorit Riddell me forcat partizane kur këto të fundit i konsideronin ballistët dhe legalistët tradhtarë, është shprehur se 'mund t'i bëjmë për vete dhe t'i kthejmë kundër Gjermanëve, prandaj duhet të palëtoheni e të bashkoheni me ta'.

Megjithatë, britanikët dhanë ndihmesën më të madhe për forcat partizane e veçanërisht nëpërmjet R.A.F në qershor 1944, periudhë gjatë së cilës dukej se forcat partizane po e mbizotëronin rezistencën dhe ishin gati të merrnin pushtetin kur të tërhiqeshin nazistët³⁵. Kjo mbështetje vazhdoi edhe gjatë muajve tetor - nëntor 1944, duke shkatërruar planet gjermane të evakuimit. Sipas dokumenteve britanike, gjatë kësaj kohe vazhduan furnizimet ajrore. U hodhën afërsisht 2^{1/2} ton furnizime, armë, veshje dhe ushqime dhe një sasi e madhe të hollash³⁶.

Në dokumentacionin britanik nënvizohet se duke filluar nga muaji gusht 1944 aktiviteti ushtarak gjerman në Shqipëri ra ndjeshëm, ndërsa në shtator 1944 rezistenca partizane po arrinte gradualisht majat e saj³⁷. Sipas të dhënave të disa oficerëve britanikë, operacionet kundër armikut u zhvilluan vetëm nga partizanët dhe oficerët e Ndërlidhjes Aleate³⁸, të cilët për periudhën korrik 1943 - nëntor 1944 u shkaktuan gjermanëve 6.000 -7.000 të vrarë dhe 500 të plagosur³⁹. Rrjedhimisht në shtator 1944 në Foreign Office u vendos që mbështetja duhej të kalonte tërësisht për LNÇL, si e vetmja forcë që luftonte kundër gjermanëve.

Ndërkaq, sipas dokumentacionit britanik, vlerat e Ballit Kombëtar dhe Legalitetit në rezistencën shqiptare po zbeheshin gjithnjë e më shumë. Sipas disa oficerëve britanikë “Lëvizja e Legalitetit” ishte e papjekur dhe nuk gëzonte popullaritet, ndërsa

³⁵ TNA, HS 7 70, 1942-1945, f. 132-134.

³⁶ TNA, HS 7 70, 1942-1945, f. 132-134; Sipas të njëjtit burim, si rezultat i ndihmës së Aleatëve ka të ngjarë që arritjet më të suksesshme të forcave partizane u bënë në Qershor 1944 kur forcat Gjermane u detyruan të sillnin në Shqipëri Divizionin më të mirë në SEE, Divizionin I Malor, për të eliminuar kërcënimin në rritje.

³⁷ TNA, Military Liaison—Albania, CAB 106459, f. 324.

³⁸ TNA, HS 7 70, 1942-1945, f. 135.

³⁹ Po aty, f. 107.

për Ballin Kombëtar theksohej se vepronte si milici e qeverisë kukull⁴⁰. Megjithatë, disa oficerë të tjerë britanikë, përkrahës të kampit nacionalist, e shpjeguan humbjen e forcave nacionaliste shqiptare për shkak të “tradhtisë” së Britanisë së Madhe, të cilat me qëndrimin dhe mbështetjen materiale të dhënë në këtë vend i shërbyen fitores së komunizmit⁴¹.

Megjithëse gjatë muajit shtator 1944 ballistët dhe zogistët ndërmorën një seri lëvizjesh kundër gjermanëve, veçanërisht disa prita në rrugën Shkodër - Tiranë më 26 shtator, Foreign Office ishte e detyruar të pranonte të vërtetën e hidhur se këto veprime ishin të pakta dhe të vonuara dhe se pas luftës Shqipëria do të binte nën regjimin e Hoxhës⁴².

Si për t'i dhënë fund çështjes së Ballkanit, Çurçilli dhe Stalini nënshkruan në tetor 1944 marrëveshjen e njohur të “përqindjes”, e cila në të vërtetë, dëshmoi njohjen dhe pranimin nga ana e britanikëve të dominimit sovjetik në Evropën Qendrore dhe Lindore⁴³.

Në mbarim të luftës britanikët u ndodhën në dilemë për të ardhmen e Shqipërisë dhe vendosën të ndiqnin taktikën e modifikimit nga brenda të Frontit Nacionalçlirimtar dhe qeverisë së dalë prej tij.

⁴⁰ Po aty.

⁴¹ Bisser Petrov, *Great Britain...*, f. 115-117.

⁴² Po aty.

⁴³ Beretzky Agnes, *British Confederation Plans concerning Central and Eastern Europe, 1939-1945*.